

DEBRECEN MŰVÉSZETI KAPCSOLATAI NAGYBÁNYÁVAL, TÉCSŐVEL ÉS KASSÁVAL (1896–1944)

SZ. KÜRTI KATALIN

Debrecen a történelem folyamán mindig többet jelentett, mint egy nagy mezőváros vagy szabad királyi város. Több száz éven át volt a Tiszántúl szellemi központja, Gulyás Pál szavaival: „Ó-kikötő, tájakat összekötő”. Régiók határán fekszik: a Hajdúságot, Bihart, a szatmári részeket köt össze a Felvidékkel. Itt haladtak át a nemzetközi kereskedelmi utak, itt voltak az Erdélyt, Partiumot, a Felvidéket összekötő nagy vásárok. A Református Kollégium nemcsak a bihari, hajdúsági, felső-tiszai református gyerekeket fogadta be, hanem a Keletről ide menekülőket. Különösen szoros volt a kapcsolat Szabolcs, Szatmár és Bihar vármegyével, a Szilágysággal, így Nagybányával is. A 16–19. században a protestáns vallás teremtett kapcsolatot a két város között. Így nem véletlen, hogy az 1809-ben épült nagybányai református templom 1836-ra megvalósult tornya megtévesztésig hasonló a debreceni Nagytemploméhoz. A „kálvinista Róma” hatalmas temploma bizonyára eszményképpül szolgált Nagybánya reformátusai számára. Talán az sem véletlen, hogy 1823-ban a római katolikus templomba attól a Kármán Jánostól rendelték meg a fő oltárképet, aki a debreceni Református Kollégium rézmetsző diákok körében tanult Kiss Sámuellel, majd Debrecenben portretfotózott. Működését Kazinczy Ferenc méltatta.¹

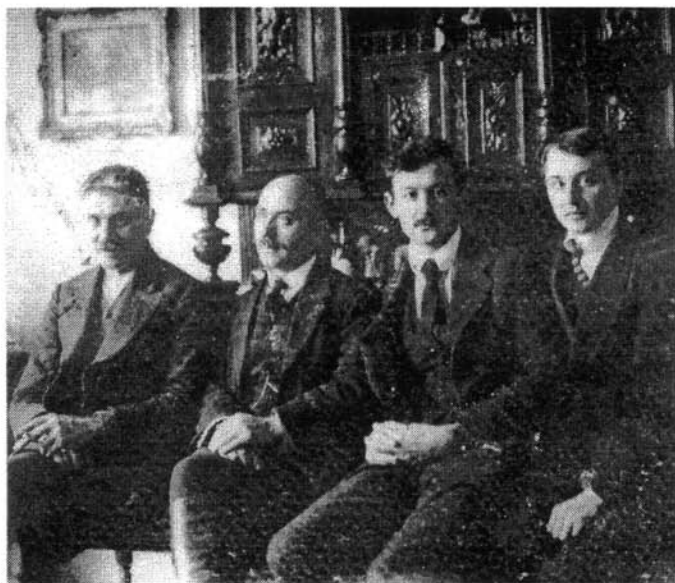
A 19–20. század fordulóján Debrecen dinamikusabban fejlődött, mint a kisebb léptékű Nagybánya, de művésztelepet nem sikerült létrehoznia többszöri kísérlet után sem. Így a művészfiatalok a közeli Nagybányán tanultak, illetve képezték tovább magukat. Az alapot már Debrecenben megkapták tanáraiktól, akik Budapestről a Mintarajz Tanodából kerültek ide (Bosznai István, Bakoss Tibor, Pálffy József, majd a miskolci származású, Nagybányáról repatriált Balczer György).

1902-ben megalakult a Debreceni Műpártoló Egyesület, amely az első években az Országos Képzőművészeti Társulattal és a Nemzeti Szalonnal közösen rendezett kiállításokat, majd 1906-ban és 1910-ben fogadta a felvidéki vándorkiállításokat.² 1903-ban amatőr kiállítást hirdetett, amelyen patrícius és honorácior családok tagjai is szerepeltek (pl. Csíkos Sándor főorvos feleségével és Antonia nevű leányával). Közülük többen látogatták 1905-től a nagybányai szabadiskolát, így Bartók Margit és Mária, Koncz Ákosné, Koncz Dezsőné, Csíkos Antónia, Tőkés Sándor (még a Hollós-féle iskola tanítványa volt a debreceni Kubinyi Sándor 1896–98-ban).³ Látva az érdeklődést 1908-

1 *Sz. Kürti Katalin*: Régi debreceni családi képek (Debrecen, 1987.); *Sz. Kürti Katalin*: Kiss Sámuel (1781–1819), a debreceni „rajziskola” első professzora (Debrecen, 1995.)

2 *Sümegei György*: Adalékok a debreceni Műpártoló Egyesület történetéhez. Déri Múzeum Évkönyve (a továbbiakban DMÉ), 1982 (Debrecen, 1985) 557–572.; *Zsadányi Guido*: A felvidéki vándorkiállítások története. HOMÉvk. IV. 1962–64 (Miskolc, 1964) 183–206.; *Sz. Kürti Katalin*: Képzőművészeti kiállítások a századelő Debrecenében. DMÉ, 1989–90 (Debrecen, 1992) 409–438.

3 *Réti István*: A nagybányai művésztelep (Budapest, 1954, 1984)

1. kép. Balra Hollósy, jobbra Hrabéczy Ernő

Alexander Tichomiroff.
Александр Тихомиров.

Wjatscheslaw Wolhoff
Вячеслав Волков.

Adam Rychtarski
Адам Рихтарский

2. kép. Tyihomirov, Volkov és Richtárszky névjegykártyája

ban vetődött fel a Műpártoló Egyesület közgyűlésein egy debreceni művésziskola, egy művészház terve. Az 1908. október 26-i választmányi ülésen kimondták:

„A Nagyerdő egy alkalmas pontján egy faháznyi és egy nyitott színház építtessék azon célból, hogy ott a művészek és tanítványaik a nyári időben dolgozhassanak, s a Nagybányai művésztelep mintájára esetleg Debrecenben is hasonló művésztelep és festőiskola létesíttessék... hogy az épülő kultúrpalotában lehetőleg két festő és egy szobrász műterem építtessék, hogy ott esetleg díjtalanul, vagy lehető csekély díj fizetése ellenében fiatalabb művészek műtermet kaphassanak”. Az 1909. április 1-jei választmányi ülés Lőfkovits Artúr múzeumigazgató indítványára kimondta, hogy „létesítsenek városunkban közös akarattal egy művészeti iskolát, vállalják el annak vezetését a tanítványoktól befolyó, lehetőleg alacsonyan megszabott tandíjak fejében, s a tanítványokat télen műteremben, nyáron pedig a szabadban, különösen a festésre, de lehetőleg mintázásra is tanítsák”.⁴

Ezen a megbeszélésen ugyan még nem volt jelen Toroczky Oszvald, de ő adott pár hónap múlva nagy lendületet az ügynek.⁵ 1906-ban végzett a Mintarajz Tanodában, 1906 nyarát Nagybányán töltötte. 1907-ben müncheni tanulmányúton járt, ettől kezdve volt kapcsolata Hollósy Simonnal. A Debrecenben élő fiatal művésztanár 1909-ben terjesztette elő a művésztelepre vonatkozó tervét Hollósynak. Nem ismerjük Toroczky leveleit, de Hollósy válaszait igen.⁶ E Hollósy-levelek alapján rekonstruálható a tervezés története. Toroczky, mint a Műpártoló Egyesület tagja indítványozta Hollósynak, hogy jöjjön Debrecenbe, és hozza létre a művésztelepet. Hollósy már 1902-ben kivált a nagybányai telepről, nyaranta hol Máramaroson, hol Técsőn ültette fel tanyáját. Három debreceni tanítványa volt Técsőn és Münchenben: Toroczkyt kívül Hrabéczy Ernő, Blattner Géza, és a később debrecenivé vált Holló László.⁷ Hollósy leveleiből úgy tűnik, hogy komolyan gondolkodott a debreceni letelepedésen. 1910. október 6-án ezt írta Münchenből Toroczkynek:

„Budapesten szóba hoztam a Debrecenre vonatkozó terveket. Ott nagy megnyugvással vették tudomásul ezt és rögtön ígérek a megvalósításhoz hozzájárulni. Innen Feiksék örülnének a tervnek legjobban, mert szerintök Técső „lehetetlen” helyiség. Oda

3. kép. Hollósy feleségével

4 Sz. Kürti Katalin: Művésztelepre tett törekvések Debrecenben. Debreceni Szemle II. 1982. 1. 78–89. (jegyzeteiben a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár jelzetei).

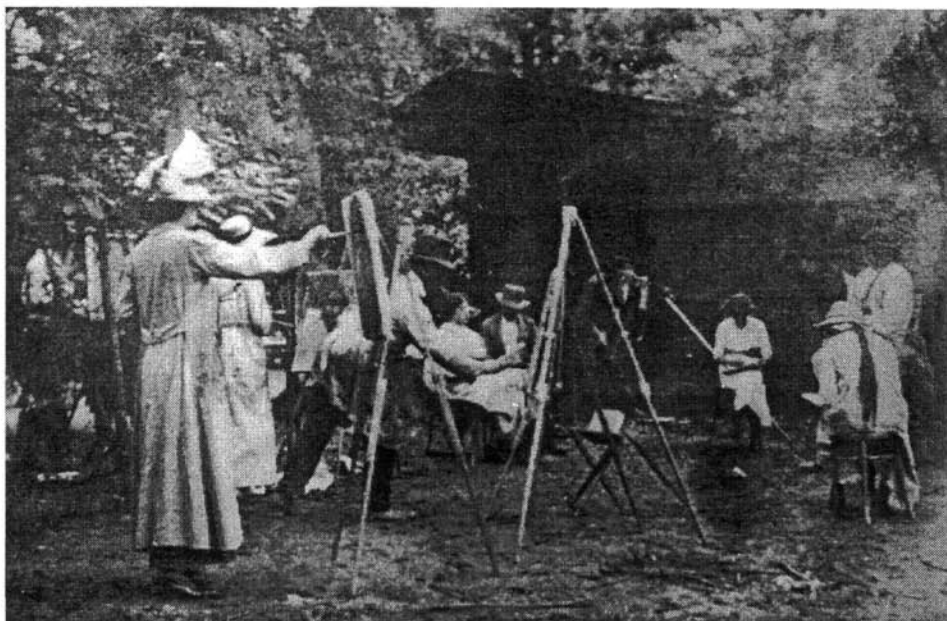
5 Sz. Kürti Katalin: Toroczky Oszvald (1884–1951) debreceni évei. DMÉ, 1985 (Debrecen, 1986) 317–333.

6 Pár levélrészletet közölt Molnár Ernő: (Magyar Művészet, 1938. 7–8., 246–253). A levelek jó részét Sz. Kürti közölte (Holnap, IV. 1993. 7. 33–36, és Debreceni Szemle II. 1982.)

7 Sz. Kürti Katalin: Hollósy Simon debreceni tanítványai Técsőn. Holnap, IV. 1993. 7. 33–36.

4. kép. Szalonnasütés Técsőn. Hollósy, Hrabéczy

5. kép. Munka a szabadban

igényekhez szokott ember nem mehet. Ebben igazuk lehet. Én az ellenkezőjét állítom. Azt, hogy piktornak valóbb hely a világon nincsen!!! Szegény ember vagyok, és beláttam, hogy Técsőtől se anyagilag, se mortaliter nem várhatok egyebet a félreismerésnél. Igaz, Técső vacak hely, de a folytonosan romlott levegő demoralizálólag hat ott rám, mindenikünkre reá nehezedik ott a magányosság, barátságtalan ridegség – az idegenség érzése.

Debrecen pedig minden tekintetben képes volna az ügyünket életerőhöz segíteni. Kedvező körülmények között nem 15–20 de 60–80 ember fog résztvenni a legközelebbi szemeszter megnyitásánál...”

A 2. levél Münchenben kelt 1910. november 7-én (részlet):

„Ha Debrecen a Nagyerdőben építtet egy olyan műtermet, mint a técsői p. o. (persze ennél jóval szebbet), úgy ott is akad modell, és hely is fog akadni a fák árnyékában a kényelmes festéshez. Ha továbbá a város hajlandó nekem az iskola kényelmes odatelepitése, erős fellendítése, és állandósítása érdekében, 3–4000 korona készpénzzel hozzájárulni az ügyemhez, úgy 20–30 növendékkel a legközelebbi tavaszon megkezdődhetne a nyári öthónapos művészeti szemeszter Debrecenben.”

A *Hollósy és tanítványai* című kiállítás (Könyves Kálmán Szalon) nem aratott igazi sikert, különösen Hollósy nem kapott kedvező kritikát. Ezért két hónap múlva, 1911. január 7-én ezt írta Münchenből Toroczkyknak:

„Azok után a kritikák után, amik most jelentek meg az újságban, nem hiszem, hogy a város (Debrecen) nagy bizalommal és örömmel menne bele az én ügyembe. Ha tényleg hajlandó volna is e város egy pár ezer korona befektetést juttatni az iskola terveinek, reám nézve ezzel nagy kötelezettség járna. Nem érezném magamat nyugodtan, és azt sem tudom, megelégné-e a város azt, ha én 10–20 emberrel kerülnék oda, – hogy azok, akik odajönnének megmaradnának-e ott? Én magam új környezetet, – új emberek között alig bírnék meglenni, alkalmazkodni pedig csak akkor tudok, ha teljesen magamra maradhatok. Ez sem tetszene az ottani uraknak.”

A terv tehát meddő maradt, így a debreceni fiatalok továbbra is Nagybányára jártak nyaranta. Négy festő a Mintarajz Tanoda, illetve az Iparművészeti Főiskola elvégzése után ment Nagybányára tanulmányútra: Tőkés Sándor 1904–5-ben, Toroczky Oszvald 1906-ban, Balczér György és Haranghy Jenő 1912-ben. Az amatőr dr. Jászi Oszkár 1911-ben járt a Szabadiskolába, a festőnők szinte évente. Bartók Margit 1905–6, 1908–10, 1912–14 között és 1918-ban, Bartók Mária 1915-ben, dr. Koncz Ákosné 1907-ben, Koncz Dezsőné 1909-ben. Csíkos Antónia elvégezte a Deák–Ébner női festőiskolát, majd 1909–15 között a szabadiskolát látogatta. 1906-tól 1922-ig az iskolán kívül dolgozott, tagja lett a Nagybányai Festők Társaságának.⁸

Az I. világháború kitörése Técsőn érte Holló Lászlót és Toroczky Oszvaldot. Debrecenbe érve megtudták, hogy festőkollégáik: Hollósy orosz, lengyel tanítványai itt hadifoglyok. A Hrabéczy család teljes felelősséget vállalt Tyihomirovért, Volkovért, Borelléért és a lengyel Richtárszkyért. Együtt festettek, zenéltek a városszéli Tócs-kerti Hrabéczy villában, így hát valóságos nemzetközi művészkolónia működött itt 1916–17-ben.⁹

8 *Réti* i. m. 265.; *Sz. Kürti*: Csíkos Antónia. Hajdú-Bihari Napló, 1985. szept. 28.; *Murádin Jenő*: Rövid életrajzok. Nagybánya. Nagybányai festészet a neósok fellépésétől 1944-ig (Miskolc, 1992) 160–161.

9 *Koczogh Ákos*: Holló László (Budapest, 1962.); *Tóth Ervin*: Holló László (Debrecen, 1965).

1914–18 között két debreceni tanítványa volt Hollósynak Técsőn: Rickl Antal, amatőr festő és Hrabéczy Ernő, aki mestere halálos ágyánál és temetésén is jelen volt 1918-ban.

Hollósy halála mellett számtalan veszteség érte a magyar művészetet, így a nagybányai telep hiánya. Ezt a hiányt éppúgy érezték a nyíregyházi, debreceni, miskolci festők, grafikusok, akik tanulni, nyaralni, megújulni jártak Nagybányára, mint a vásárhelyiek, a szegediek, akiknek érzését így foglalta össze 1928-ban Juhász Gyula:¹⁰

*„Hol a magyar nap fénye kelt ragyogva
s egész világra tündökölt a vászon:
Nagybánya most nincs. A sok tarka pompa,
Mit ő adott: ma csak művészi álom.
A Tátra száz csodája, drága Erdély
Minden szépsége tőlünk messze tüntek
De a magyar alföldi végtelenség
Kitárul dúsan szívünknek, szemünknek...”*

Ez a történelmi tragédia, paradox módon, hozzájárult az alföldi festészet másodvirágzásához és a Hortobágyi Kolónia alakulásához, a debreceni képzőművészeti szervezeti élet gazdagodásához.¹¹

Trianon után felértékelődött a vidéki városok művészeti szerepe. A Magyar Vidéki Városok Kulturális Szövetsége azt tűzte ki célul, hogy megvalósítja a művészeti élet decentralizációját, és létrehozza az együttműködés változatos formáit. Ennek jegyében barátkoztak a vidéki egyesületek, művésztelepek, múzeumok: városközi tárlatokra, közös hangversenyekre került sor. Nagy szerep várt a határszéli városokra (Szegedre, Debrecenre, Miskolcra): át kellett venniük a kiszakadt kulturális központok: Kassa, Eperjes, Nagybánya, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Szabadka szerepét. Nagybányát és Nagyváradot Debrecennel akarták pótolni. Különösen a klebelsbergi kultúrpolitikai szorgalmazta, hogy Debrecen Kelet-Magyarország kulturális központja legyen. Úgy tűnt, hogy Debrecen tudja és akarja teljesíteni művelődéspolitikai küldetését. Rangos új intézményei (a Tisza István Tudományegyetem és a Déri Múzeum) méltó helyet, keretet, a művelt városi vezérkar jó személyi feltételt biztosított ehhez. Sajnos nem oldódott meg a művésztelep ügye, ami pedig a nagybányai telep helyettesítésének koncepciójába beillett volna. Az 1910-es kísérlet után 1927-ben ismét napirendre került a nagyerdei művésztelep ügye. Toroszkay Oszvald, mint a Művészház igazgatója, valamint a Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete vezetője azzal a kéréssel fordult a városi közgyűléshez, hogy létesítsenek tizenhárom lakásos műtermet. A közgyűlés egyetértett a megvalósítással, ha annak összege belefért volna a Speyer-kölcson keretébe. Sajnos, a telep nem épülhetett fel, s ez a kudarc polarizálódást jelentett a debreceni képzőművészeti életben. Időközben, 1927 őszén ugyanis megjelent Boromisza Tibor Debrecenben. Előadta nagyszabású tervét, amely szerint nem Nyugatról, hanem Keletről kell megkezdeni a magyar művészet megújítását, s a Hortobágy a maga régiségével, „romlatlanságával” alkalmas is kiindulópontnak. 1928-ban Boromisza kiköltözött a pusztára, létrehozta a hortobágyi Festőkolóniát. Hozzá csatlakozott Káplár Miklós, és a ma is élő Maghy Zoltán. 1929-

¹⁰ Juhász Gyula versét e vonatkozásban *Szelesi Zoltán* közölte. *Művészet*, 1983. 1. 7.

¹¹ *Sz. Kürti Katalin*: Debrecen képzőművészete 1919–1945 (Debrecen 1986) és *M. Tárzsi Sarolta* (szerk.): Debrecen képzőművészete 1919–1944. Bibliográfia (Debrecen, 1988).

ben már második évét zárta a kolónia, de ekkor felbomlott személyi ellentétek miatt.¹² Tény, hogy a két különálló kezdeményezés nem erősítette, hanem gátolta egymást, és szétszórta a város figyelmét, erőt. Ha a művésztelep 1910-ben létrejön, Debrecen talán utolérte volna Nagybányát, ha 1927-ben valósul meg, talán helyettesíthette volna azt.

Az egyetem Európa-hírű rendezvényei (1927-től a Nyári Egyetem), a Déri Múzeum és a művészeti csoportok, egyesületek kiállításai rangot adtak a városnak. A vidék első Művészháza Debrecenben alakult 1924-ben, és fennállása három éve alatt 20 kiállítást rendezett a Szinyei Társasággal és a vidéki művésztelepekkel. Az 1927-ben alakult Ady Társaság Képzőművészeti Osztálya a Képzőművészek Új Társaságával és az Új Művészek Egyesületével tartott kapcsolatot, másfelől a Nyugattal és a Kelet Népe Körével. Az osztály tagjai: Medgyessy Ferenc, Gáborjáni-Szabó Kálmán, Káplár Miklós, Holló László, Vadász Endre és Félegyházi László voltak. Vadász a harmincas évek elején, Félegyházi 1937–38-ban látogatta Nagybányát.¹³

A Déri Múzeum színvonalas kiállításokat rendezett, fogadta a miskolci, nyíregyházi, szegedi művészcsoportokat és a kiszakadt kulturális központok képviselőit. 1934-ben és 1937-ben például Pataky Sándor, aradi festőművész akvarelljeit, 1937-ben a kassai Ruttkey György és R. Nyiri Lili műveit mutatták be. A Felvidék és Erdély visszafoglalása után több jelentős kiállítás volt. 1940-ben és 1942-ben Litteczki Endre szatmárnémeti, 1944-ben Barabás István és Gyergyói-Brassai András marosvásárhelyi művészek bemutatójára került sor. 1941 márciusában a kassai Kazinczy Társaság mutatta be Löffler Béla szobrai, Jakoby Gyula, Ruttkey György, Dobánda Károly, Feld Lajos, Jaszusch Antal, Kieselbach Géza, R. Nyiri Lili, Oravetz Imre és Zsámbor István festményeit.¹⁴

A kiállításon túl mást nem tehetett Debrecen a kiszakadt kulturális központokért. Művésztelep híján megtartotta lemaradását a képzőművészet terén, amit csak egyéni, nagy teljesítmények ellensúlyoztak valamelyest, nagy erőfeszítések árán. Debrecen továbbra is felvevője, befogadója, s nem formáló közössége maradt a magyar képzőművészetnek.

12 Szabó Sándor Géza: Boromisza Tibor és a Hortobágy. DMÉ, 1978 (Debrecen, 1979) 353–373.

13 Sz. Kürti Katalin: A debreceni Ady Társaság képzőművészei. DMÉ, 1974 (Debrecen, 1975), 751–778. Vadász Endre (1901–1944) emlékkiállítás, Budapest Nemzeti Galéria (Debrecen, 1982), katalógus.

14 Déri Múzeum évkönyveinek jelentései 1934, 1937, 1940, 1942, 1944.